

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته حقوق عمومی

مؤلفه های اصل امنیت حقوقی در نظام جمهوری اسلامی ایران

بوسیله ی

هدیه توکلی

استاد راهنما

دکتر محمدرضا ویژه

استاد مشاور

دکتر رویا معتمد نژاد

تابستان ۱۳۹۱

به یاد او

که معناگر امنیت و عدالت خواهد بود،

به امید روزی که دنیا لبریز از شمیم حضورش گردد.

سپاسگزاری

اکنون که به یاری پروردگار یکتا این رساله به پایان رسیده است، بر خود فرض می‌دانم که از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمدرضا ویژه به خاطر رهنمودها و حمایت‌های بی دریغ ایشان، کمال تشکر را ابراز نمایم.

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم که اولین معلمان زندگی من بودند،

و

همسر مهربانم، که در طول نگارش پایان نامه همواره یار و پشتیبان من بود.

چکیده

مولفه های اصل امنیت حقوقی در نظام جمهوری اسلامی ایران

به کوشش

هدیه توکلی

امنیت حقوقی یکی از اصول مسلم حقوق عمومی است، که متضمن حفظ ثبات وضعیت حقوقی شهروندان می‌باشد. این اصل بیانگر وضعیتی است که در آن شهروندان از وضعیت حقوقی خود کاملاً آگاه بوده و از بابت حفظ و رعایت آن آسوده خاطرند. بدون این اصل بیگمان حقوق و آزادیهای اشخاص از هیچ آسیبی در امان نخواهند بود. از این رو دریافتن اینکه نظام حقوقی ما تا چه اندازه این اصل را شناسایی کرده است، اهمیت بسیاری می‌یابد. تامین امنیت حقوقی خود مستلزم رعایت اصولی است، که به عنوان اصول زیر مجموعه‌ی این اصل شناخته می‌شوند. این اصول را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود، دسته نخست اصول ضامن وضعیت حقوقی شهروندان و دسته دوم اصول ضامن کیفیت قوانین. با بررسی این دو دسته در نظام حقوقی کشورمان، درمی‌یابیم که بخش عمده‌ای از این اصول، با وجود کاستی‌های موجود، از سوی نظام حقوقی کشورمان مورد پذیرش و شناسایی قرار گرفته اند و در اصول قانون اساسی، قوانین عادی و رویه قضایی قابل ردیابی هستند. برخی دیگر نیز هنوز به عنوان اصلی منسجم مورد شناسایی نظام حقوقی ایران قرار نگرفته‌اند. در مجموع اصل امنیت حقوقی با وجود مبانی‌ایی که در حقوق و رویه کشورمان دارد، هنوز به عنوان اصلی مستقل و حاکم بر نظام حقوقی مطرح نمی‌باشد.

واژگان کلیدی: امنیت حقوقی، نظام حقوقی ایران، حقوق موضوعه، ثبات حقوقی، رویه قضایی

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل نخست: تبارشناسی اصل امنیت حقوقی و اصول بنیادین آن.....	۵
بخش نخست: معناشناسی.....	۵
گفتار نخست: مفهوم شناسی امنیت حقوقی.....	۵
بند نخست: مفهوم واژه امنیت در آموزه های حقوقی.....	۶
(۱) مفهوم امنیت.....	۷
(الف) مفهوم لغوی امنیت.....	۷
(ب) مفهوم اصطلاحی امنیت.....	۸
بند دوم: مفهوم امنیت حقوقی در آموزه های حقوقی.....	۹
بند سوم: تحدید مفهوم امنیت حقوقی از مفاهیم نزدیک.....	۱۰
(۱) رابطه امنیت حقوقی و امنیت انسانی.....	۱۰
(۲) تمایز میان امنیت حقوقی و امنیت قضایی.....	۱۳
(۳) رابطه و تمایز میان اصل امنیت حقوقی و به زمامداری.....	۱۵
گفتار دوم: پیشینه و گستره‌ی اصل امنیت حقوقی.....	۱۸
بند نخست: پویش تاریخی اصل امنیت حقوقی.....	۱۸
(۱) یونان باستان.....	۱۹
(۲) رم باستان.....	۲۰
(۳) قرون وسطی.....	۲۱
(۴) حقوق آلمان.....	۲۱
(۵) حقوق ایران.....	۲۳
(الف) ایران باستان.....	۲۳
یک) ایران در عصر هخامنشیان.....	۲۳
دو) ایران در عصر ساسانیان.....	۲۶
(ب) ایران در دوران صفویه.....	۲۷
(پ) ایران دوران قاجاریه.....	۲۸
بند دوم: پویش فقهی و روایی اصل امنیت حقوقی.....	۲۹
(۱) امنیت در قرآن کریم.....	۳۰
(۲) مفهوم امنیت در روایات.....	۳۱
(۳) ریشه یابی امنیت حقوقی در فقه امامیه.....	۳۲
(الف) قاعده قبح عقاب بلا بیان.....	۳۲
(ب) اصل برائت.....	۳۴
(پ) قاعده درء.....	۳۶

- ت) قاعده وزر ۳۷
- ث) قاعده لاضرر ۳۷
- ج) حرمت مال، جان و عمل انسان ۳۸
- بند سوم: گستره اعمال اصل امنیت حقوقی ۴۰
- الف) بهره مندان از اصل امنیت حقوقی ۴۰
- ب) بهره مندان از اصل امنیت حقوقی ۴۰
- یک) قوه مقننه ۴۴
- دو) قوه مجریه ۵۲
- ۲) محدودیت وارد بر اصل امنیت حقوقی ۶۱
- تاثیر نفع عمومی بر اصل امنیت حقوقی ۶۲
- بخش دوم: اصول بنیادین اصل امنیت حقوقی ۶۶
- گفتار نخست: اصول ضامن کیفیت قوانین و نظام حقوقی ۶۶
- بند نخست: اصل شفافیت قوانین ۶۷
- بند دوم: اصل انسجام قوانین ۷۰
- بند سوم: اصل سهولت دسترسی به قوانین و مقررات ۷۳
- بند چهارم: اصل اعتماد مشروع ۷۵
- گفتار دوم: اصول ضامن وضعیت حقوقی شهروندان ۷۷
- بند نخست: اصل قانونی بودن جرائم و مجازاتها ۷۷
- اصول منتج از اصل قانونی بودن ۷۹
- بند دوم: اصل براءت ۸۱
- ۱) ریشه اصل براءت ۸۲
- ۲) مبانی، جایگاه و آثار مرتبط با امنیت حقوقی در اصل براءت ۸۳
- بند سوم: اصل عطف بماسبق نشدن قوانین ۸۵
- بند چهارم: اصل احترام به حق ها و امتیاز مکتسبه ۸۸

فصل دوم: تبیین جایگاه اصل امنیت حقوقی در نظام جمهوری اسلامی ایران.....	۹۲
بخش نخست: بررسی وضعیت کنونی اصول سازنده امنیت حقوقی در ایران.....	۹۲
گفتار نخست: اصول ضامن کیفیت قوانین و نظام حقوقی.....	۹۲
بند نخست: شفافیت قوانین و مقررات.....	۹۲
۱) حقوق موضوعه و اصل شفافیت قوانین و مقررات.....	۹۳
۲) حقوق مبتنی بر رویه و اصل شفافیت قوانین و مقررات.....	۹۳
الف) اصل شفافیت قوانین و مقررات در پرتو آرای دیوان عدالت اداری.....	۹۴
ب) اصل شفافیت قوانین و مقررات در پرتو آرای شورای نگهبان.....	۹۶
بند دوم: اصل انسجام قوانین و مقررات.....	۱۰۲
۱) اصل انسجام قوانین و مقررات در نظام حقوقی.....	۱۰۳
الف) قانون اساسی مشروطیت.....	۱۰۳
ب) قانون تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور.....	۱۰۳
پ) سیاست های کلی نظام ابلاغی از سوی رهبر انقلاب.....	۱۰۵
۲) اصل انسجام قوانین و مقررات در حقوق مبتنی بر رویه قضایی.....	۱۰۶
الف) اصل انسجام قوانین و مقررات در پرتو آرای دیوان عدالت اداری.....	۱۰۶
یک) دسته اول: ابطال تصمیمات و مقررات دولتی به دلیل مخالفت با قوانین عادی.....	۱۰۷
دو) دسته دوم: ابطال تصمیمات و مقررات دولتی به دلیل استناد به مقررات منسوخ.....	۱۰۸
سه) دسته سوم: ابطال تصمیمات و مقررات دولتی به دلیل مخالفت با هدف و حکم مقنن.....	۱۰۹
چهار) دسته چهارم: ابطال مقررات دولتی به دلیل خارج شدن از حدود صلاحیت آیین نامه نویسی.....	۱۱۰
ب) اصل انسجام قوانین در پرتو آرای شورای نگهبان.....	۱۱۳
یک) نمونه ای از ایراد شورا به دلیل عدم انسجام بیرونی.....	۱۱۲
دو) نمونه ای از نظریات شورا به دلیل عدم انسجام درونی.....	۱۱۶
بند سوم: اصل سهولت دسترسی به قوانین و مقررات.....	۱۱۸
۱) حقوق موضوعه و اصل سهولت دسترسی به قوانین.....	۱۱۸
الف) اصل سهولت دسترسی به قوانین در قانون اساسی.....	۱۱۸
ب) اصل سهولت دسترسی به قوانین در قوانین عادی.....	۱۱۹
۲) اصل سهولت دسترسی به قوانین و مقررات در حقوق مبتنی بر رویه.....	۱۲۱
الف) اصل سهولت دسترسی به قوانین و مقررات در پرتو آرای دیوان عدالت اداری.....	۱۲۰
ب) اصل سهولت دسترسی به قوانین در نظریات شورای نگهبان.....	۱۲۲
بند چهارم: اصل اعتماد مشروع.....	۱۲۳
گفتار دوم: اصول ضامن وضعیت حقوقی شهروندان.....	۱۲۳
بند نخست: اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها.....	۱۲۳
۱) حقوق موضوعه و اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها.....	۱۲۴

- الف) اصل قانونی بودن در قانون اساسی ۱۲۴
- ب) اصل قانونی بودن در قوانین عادی ۱۲۶
- ۲) اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها در حقوق مبتنی بر رویه ۱۲۸
- الف) اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها در پرتو آرای دیوان عدالت اداری ۱۲۸
- ب) اصل قانونی بودن در پرتو نظریات شورای نگهبان ۱۳۰
- بند دوم: اصل برائت ۱۳۲
- ۱) حقوق موضوعه و اصل برائت ۱۳۲
- الف) اصل برائت در قانون اساسی ۱۳۳
- ب) اصل برائت در قوانین عادی ۱۳۴
- ۲) اصل برائت در حقوق مبتنی بر رویه ۱۳۵
- الف) اصل برائت در پرتو آرای دیوان عدالت اداری ۱۳۵
- ب) اصل برائت در پرتو نظرات شورای نگهبان ۱۳۷
- بند سوم: اصل عطف به ما سبق نشدن قوانین و مقررات ۱۳۸
- ۱) حقوق موضوعه و اصل عطف بماسبق نشدن قوانین و مقررات ۱۳۸
- الف) اصل عطف بماسبق نشدن در قانون اساسی ۱۳۸
- ب) اصل عطف بماسبق نشدن در قوانین عادی ۱۳۹
- ۲) اصل عطف بماسبق نشدن قوانین و مقررات در حقوق مبتنی بر رویه ۱۳۹
- بند چهارم: اصل احترام به حق ها و امتیاز های مکتسبه ۱۴۲
- ۱) حقوق موضوعه و اصل احترام به حق ها و امتیاز های مکتسبه ۱۴۲
- الف) اصل احترام به حق ها و امتیاز های مکتسبه در قانون اساسی ۱۴۲
- ب) اصل احترام به حق ها و امتیاز های مکتسبه در قوانین عادی ۱۴۳
- ۲) حقوق مبتنی بر رویه و اصل احترام به حقوق مکتسبه ۱۴۳
- الف) حقوق مکتسبه در پرتو آرای دیوان عدالت اداری ۱۴۳
- یک) سلب حق مکتسب ۱۴۴
- دو) تغییر حق مکتسب ۱۴۴
- سه) تحدید حق مکتسب ۱۴۵
- ب) حقوق مکتسبه در پرتو نظرات شورای نگهبان ۱۴۶
- بخش دوم: آسیب شناسی وضعیت کنونی اصول سازنده اصل امنیت حقوقی در ایران ۱۴۸
- گفتار نخست: اصول ضامن کیفیت قوانین و نظام حقوقی ۱۴۸
- بند نخست: شفافیت قوانین ۱۴۸
- ۱) اصل شفافیت قوانین و حقوق موضوعه ۱۴۸
- ۲) آسیب شناسی اصل شفافیت قوانین در رویه قضایی ۱۵۲
- الف) دیوان عدالت اداری و اصل شفافیت قوانین ۱۵۲

۱۵۴.....	ب) شورای نگهبان و اصل شفافیت قوانین
۱۵۴.....	بند دوم: اصل انسجام قوانین و مقررات
۱۵۴.....	۱) مواردی از عدم انسجام درونی
۱۶۰.....	۲) مواردی از عدم انسجام بیرونی
۱۶۳.....	بند سوم: اصل سهولت دسترسی به قوانین و مقررات
۱۶۴.....	گفتار دوم: اصول ضامن وضعیت حقوقی شهروندان
۱۶۴.....	بند نخست: اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها
۱۶۴.....	۱) اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها و قانون اساسی
۱۶۵.....	۲) اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها و قوانین عادی
۱۶۸.....	بند دوم: اصل برائت
۱۶۸.....	۱) اصل برائت و قانون اساسی
۱۶۸.....	۲) اصل برائت و قوانین عادی
۱۷۰.....	بند سوم: اصل عطف به ما سبق نشدن قوانین
۱۷۰.....	بند چهارم: اصل احترام به حق ها و امتیاز های مکتسبه
۱۷۱.....	نتیجه گیری
۱۷۵.....	منابع

امنیت حقوقی به عنوان یکی از اصول مسلم حقوق عمومی شناخته شده است، که دارای جایگاهی رفیع در میان اصول حاکم بر نظام‌های حقوقی است. ریشه این اصل به ویژگی‌هایی از نظام حقوقی باز می‌گردد که امروزه اجزای جدایی ناپذیر آن نظام‌ها به شمار می‌آید. ثبات نظام حقوقی، تضمین حمایت دایمی از حق‌ها و آزادی‌های شهروندان، قطعیت قواعد موجود در آن نظام و ایجاد اعتماد به نظام حقوقی، از مهم‌ترین این ویژگی‌ها به‌شمار می‌آید.

به واقع این اصل مجموعه‌ای از اصول فرعی را در بر می‌گیرد که غایت مشترک همه این اصول، حمایت از حقوق مکتسبه شهروندان، حفظ وضعیت حقوقی آنان در برابر قدرت حاکمه، تامین آزادی-های فردی و در نهایت ایجاد اعتماد به قانون و نظام حقوقی برای شهروندان است. تحقق امنیت حقوقی سبب می‌شود شهروندان از چارچوب وضعیت‌ها و روابط حقوقی خویش مطلع بوده و نوعی آسودگی خاطر و احساس امنیت از لحاظ حفظ اموال و حقوق خود بدست آورند.

اصل امنیت حقوقی یکی از شاخص‌های مهم تحقق دولت حقوقی می‌باشد، چراکه اگر غایت احاطه دولت (در مفهوم عام) توسط حقوق را تضمین و حمایت از حقوق و آزادی‌های شهروندان در برابر دولت مهار شده در نظر بگیریم. اصل امنیت حقوقی در کنار اصل برابری زمینه ساز غایت فوق خواهند بود. در واقع اصل امنیت حقوقی در جوامع آزاد و دموکراتیک، که آزادی فردی به عنوان یکی از ارزشهای حکومت قانون مطرح است، تضمینی استوار برای حمایت از حقوق و آزادی‌های شهروندی به حساب می‌آید.

بیان مسئله:

بیگمان یکی از موثرترین روش‌های رشد و تعالی نظام‌های حقوقی در جهان، شناسایی و گسترش اصول بنیادین حقوقی حاکم بر این نظام‌ها می‌باشد. از آنجا که در کشور ما این اصول به ویژه در حوزه‌ی حقوق عمومی به گونه‌ای شایسته مورد توجه قرارنگرفته است، لازم است تا به بررسی و شناسایی این اصول بپردازیم. در واقع گسترش این اصول به دوام و قوام نظام حقوقی کشورمان کمک شایانی می‌کند، چراکه دستاوردهای سودمندی در جهت اجتناب از تکرار قوانین و جلوگیری از تضییع حقوق شهروندان خواهد داشت. یکی از این اصول مهم که متأسفانه در نظام حقوقی ما چندان مورد توجه قرار نگرفته است، اصل امنیت حقوقی می‌باشد. لازم به نظر می‌رسد، به بررسی مفهوم این اصل بنیادین و مولفه‌های تحقق آن در نظام حقوقی و رویه کشورمان بپردازیم تا با شناخت مناسب از مفهوم و کارکرد این اصل به رشد و بالندگی نظام حقوقی کشور عزیزمان کمک نماییم.

پرسش اصلی این پژوهش این است که؛

- آیا اصل امنیت حقوقی در نظام جمهوری اسلامی ایران (قوانین، مقررات و رویه قضایی) قابل شناسایی است؟

و پرسشهایی که به عنوان پرسش فرعی متعاقباً، این پژوهش در صدد پاسخ دهی به آنهاست بدین قرار است:

- اصول فرعی که پیکره اصل امنیت حقوقی را تشکیل می‌دهند، چه اصولی هستند؟

- مولفه‌های اصل امنیت حقوقی در نظام جمهوری اسلامی ایران چیست؟

در مقام پاسخ به پرسش‌های مطرح شده باید گفت در نظام حقوقی کشورمان بگونه‌ی صریح، نشانی از شناسایی اصل امنیت حقوقی نمی‌توان یافت. علت این امر را می‌توان تازگی این مفهوم در جامعه حقوقی ایران و حتی حقوق عمومی مدرن دنیا دانست، البته در کشور ما که نظام حقوقی متأثر از حقوق اسلامی دارد، بگونه‌ای دیگر می‌توان این اصل مورد پشتیبانی قرار داد. در واقع در نظام حقوقی کشور ما اصولی در راستای حمایت از اصل امنیت حقوقی وجود دارند که به تحقق این اصل کمک شایانی می‌کنند، اما هنوز به عنوان اصول زیر مجموعه‌ی اصلی مستقل، به نام امنیت حقوقی شناخته نشده‌اند. همین امر سبب گونه‌ای بلاتکلیفی و گاهی هم پوشانی این اصول شده است.

در پایان فرضیه اصلی پژوهشگر بر این است که مولفه‌های اصل امنیت حقوقی در اصول قانون اساسی ایران و قوانین موضوعه و رویه قضایی مورد توجه قرار گرفته است. در واقع در نظام حقوقی ایران مبنای موضوعه برای این اصل مهم وجود دارد، اما به نظر می‌رسد که این اصل به عنوان اصل اساسی حاکم بر نظام حقوقی کشور مورد شناسایی قرار نگرفته است.

فرضیه فرعی که در پاسخ به پرسش فرعی اول می‌توان بیان نمود این است که به نظر می‌رسد که دو دسته از اصول در خصوص امنیت حقوقی قابل شناسایی می‌باشد: دسته نخست اصولی هستند که ضامن کیفیت قوانین بوده در این دسته اصولی چون شفافیت و انسجام قوانین، اصل سهولت دسترسی به قوانین و اصل اعتماد مشروع قرار می‌گیرند. در دسته دوم اصولی قرار دارند که ضامن وضعیت حقوقی شهروندان می‌باشند، در این دسته اصولی از قبیل اصل برائت، اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، اصل عطف بماسبق نشدن قوانین، اصل احترام به حقوق مکتسبه قرار دارد.

و فرضیه فرعی دومی که در پاسخ به سوال فرعی دوم می‌توان بیان نمود این است که به نظر می‌رسد که از بین اصول فرعی ناشی از اصل امنیت حقوقی از دسته اصول ضامن کیفیت قوانین اصل شفافیت، انسجام و سهولت دسترسی به قوانین و از دسته اصول ضامن وضعیت حقوقی شهروندان همه‌ی اصول این دسته در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مولفه‌های این اصل قابل شناسایی می‌باشد.

هدف پژوهش

قصد و چشم انداز این پژوهش واکاوی و بررسی مبانی نظری و مولفه‌های اصل امنیت حقوقی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است. به کمک این پژوهش می‌توان جایگاه یکی از بنیادی‌ترین اصول حقوق عمومی را در کشورمان مورد بررسی قرار دهیم. بدینوسیله، هم می‌توانیم نقاط قوت حقوق کشورمان را در برخورد با مقوله امنیت حقوقی شناسایی کنیم و هم نقاط ضعف حقوق ایران را بهتر بشناسیم تا در آینده بتوانیم این نقاط ضعف را پوشش داده و نقاط قوت آن را تقویت کنیم. در این صورت است که می‌توانیم به درستی این مفهوم نو را در کشورمان مورد شناسایی کامل قرار داده و آن را بومی سازی کنیم.

در نهایت باید توجه داشته باشیم که از سویی شناخت درست و همه جانبه‌ی این اصل به حفظ حقوق و آزادی‌های شهروندان به‌ویژه در برابر حکومت و دولت کمک شایانی نموده و از سوی دیگر بیگمان حاکم شدن این اصل بنیادین بر نظام حقوقی کشور گامی بلند به سوی تحقق دولت حقوقی خواهد بود.

سازماندهی پژوهش

برای دستیابی به چشم انداز گفته شده این پژوهش را در دو فصل ارائه کرده‌ایم.

در فصل نخست در دو بخش به تبار شناسی اصل امنیت حقوقی و اصول بنیادین آن پرداخته ایم، علت این امر آن بود که به دلیل نو بودن مفهوم اصل امنیت حقوقی در جامعه‌ی حقوقی کشورمان نیاز به مفهوم سازی و ریشه یابی آن برای درک بهتر موضوع داشتیم.

در فصل دوم نیز در دو بخش به تحلیل اصل امنیت حقوقی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت، در بخش یک این فصل به ردیابی اصول سازنده امنیت حقوقی در نظام حقوقی و رویه قضایی پرداخته و در بخش دو به آسیب شناسی این اصول می‌پردازیم، تا بتوانیم کارکرد این اصول را در نظام حقوقی کشورمان به درستی دریابیم، و در نهایت به نتیجه گیری از این مباحث می‌پردازیم.

روش و ابزار پژوهش

در این پژوهش از روش توصیفی- تحلیلی برای بررسی این مفهوم استفاده خواهد شد که به شرح دیدگاه‌ها موجود در این باره پرداخته و به تحلیل آنها می‌پردازیم.

گردآوری داده‌های پژوهش نیز به روش کتابخانه‌ای و بررسی کتب مرتبط با موضوع، و همچنین روش مشاهده درارتباط با اسناد و مدارک و رویه‌ها و کارکرد نظریات، خواهد بود. از شیوه رایانه ای نیز استفاده خواهد شد.

فصل نخست:

تبارشناسی اصل امنیت حقوقی و اصول بنیادین آن

برای بررسی مولفه‌های اصل امنیت حقوقی در نظام جمهوری اسلامی ایران پژوهش خود را در دو بخش ارائه می‌کنیم. در بخش نخست به بررسی تبارشناسی و شناخت مبانی و مفاهیم، ریشه‌های تاریخی و فقهی، اصول و منابعی می‌پردازیم که در حقوق ایران اصل را پشتیبانی می‌کنند، پس از شناخت کلی مفهوم و کارکرد این اصل در این بخش، در بخش دوم به بررسی جایگاه اصل امنیت حقوقی در نظام حقوقی کشورمان خواهیم پرداخت، برای این منظور ابتدا به بررسی جایگاه اصول تشکیل دهنده امنیت حقوقی در قوانین موضوعه و رویه قضایی پرداخته و در نهایت با بیان آسیب شناسی این اصول به کارکرد و جایگاه واقعی آنان در نظام حقوقی دست خواهیم یافت.

بخش نخست: معنا شناسی

برای داشتن دیدی مناسب از جایگاه اصل امنیت حقوقی در کشورمان، نخست باید مفهوم اصل امنیت حقوقی را چه از دید واژه شناسی و چه از دید مفهوم گرا دریابیم. در این فصل برای بهتر نشان دادن معنا و مفهوم این اصل، آن را در دو گفتار بررسی خواهیم کرد. در گفتار نخست به مفهوم شناسی اصل امنیت حقوقی در آموزه‌های حقوقی موجود می‌پردازیم، و در گفتار دوم نیز تلاش می‌کنیم تا پیشینه و تاریخچه و چگونگی رشد و گستره اصل امنیت حقوقی را مورد موشکافی قرار دهیم.

گفتار نخست: مفهوم شناسی امنیت حقوقی در آموزه های حقوقی

آنچه ما را در شناخت مفهوم اصل امنیت حقوقی یاری می‌رساند درک معنا و مفهوم واژه امنیت در حقوق است. ما نخست باید از امنیت تعریفی روشن داشته باشیم تا سپس بتوانیم مولفه‌های آن را مورد بررسی قرار دهیم. از این‌رو در این گفتار در دو بند به بررسی این موضوع می‌پردازیم، در بند نخست به مفهوم واژه امنیت در آموزه‌های حقوقی پرداخته و پس از آن تلاش کرده‌ایم به بررسی و شناسایی مفهوم امنیت حقوقی در آموزه های حقوقی دست یابیم، که در بند دو بدان خواهیم پرداخت.

بند نخست: مفهوم واژه امنیت در آموزه‌های حقوقی

برای درک بهتر مفهوم امنیت حقوقی و بررسی مولفه‌های تشکیل دهنده آن ابتدا به بررسی مفهوم امنیت از نظر لغوی و اصطلاحی می‌پردازیم و سپس انواع امنیت را مورد کنکاش قرار می‌دهیم تا با داشتن اطلاعات مناسبی از مفهوم واژه امنیت و انواع آن وارد بحث اصلی پایان نامه یعنی امنیت حقوقی شویم.

همواره پس از تشکیل جوامع انسانی از سطوح پایه یعنی خانواده تا بصورت کلان که جامعه است یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های انسان، امنیت بوده است. به واقع امنیت یکی از مهم‌ترین نیازهای طبیعی انسان است. پناه بردن به غارها، ساخت سلاح‌ها و پیمان بستن با یکدیگر همگی نشان از اهمیت امنیت حتی در نزد انسان‌های نخستین دارد.

با گذشت قرن‌ها و به تبع آن پیشرفت انسان‌ها و تشکیل شهرها و دولت‌ها، مقوله امنیت از حالت ابتدایی آن خارج شده است. گسترش روز افزون تکنولوژی و وسعت حوزه قدرت حاکمان و دولت مردان، افراد را به طور فزاینده‌ای در برابر دولت‌ها آسیب پذیر کرده است.

اکنون دولت‌ها اداره کلیه امور جامعه را بر عهده دارند و برای حفظ امنیت و برقراری نظم، ناچار به وضع قوانین و مقررات هستند که در برخی موارد حقوق فردی را محدود یا حتی از میان می‌برد. حق امنیت افراد جامعه نشأت گرفته از حق کرامت انسان‌ها و حق مساوات در مقابل قوانین می‌باشد، که جزو حقوق طبیعی انسان محسوب می‌شود.^۱

امنیت از مفاهیم گوناگونی برخوردار است، به طور کلی امنیت به حالتی گفته می‌شود که شخص از اینکه چه از نظر روحی و چه جسمی و چه در حال و چه در آینده، اذیت و آزاری به وی وارد شود بیم و هراسی نداشته باشد.^۲

مقوله امنیت به لحاظ مفهومی، از چند دیدگاه قابل دسته بندی است: اول اینکه امنیت امری روانشناختی است و مفهوم آن این است که افراد در جامعه از نظر ذهنی و روانی احساس عدم تعرض و مخاطره نمایند. در این معنا، هرگونه عاملی که ممکن است آرامش خاطر و ثبات فردی و اجتماعی را برهم بزند، در تعارض با امنیت است.

دوم اینکه امنیت از نظر جامعه شناسی وضعیت و یا حالتی است که بر اساس آن عوامل اجتماعی تنش‌زا و برهم زننده نظم در روابط اجتماعی، تقلیل یا حذف می‌شود. سوم آنکه امنیت، پدیده ای

^۱ محمد زاده زرج آباد، حسن، حق امنیت افراد جامعه با توجه به اصول قانون اساسی و موازین حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تابستان ۱۳۸۷، ص ۱۰

^۲ زارعی، محمد حسین، «امنیت قضایی به مثابه حق»، مجلس و پژوهش، شماره ۵۶، سال ۱۳۸۶، ص ۱۲

حقوقی بوده و مفهوم آن این است که امنیت خود نوعی حق است که افراد از آن در راستای بهره-مندی از مصونیت در برابر اعمال دولت یا سایر افراد و گروه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و نظام حقوقی مکلف است تا ترتیباتی اتخاذ کند تا چنین حق و مصونیتی برای شهروندان حاصل شود.^۱ حال به بررسی مفهوم واژه امنیت می‌پردازیم.

(۱) مفهوم امنیت

مفهوم امنیت را از دو دید واژگانی و اصطلاحی مورد بررسی قرار خواهیم داد:

الف) مفهوم لغوی امنیت

در تعریف لغوی امنیت آمده است: «امنیت از ریشه امن و به معنای آسایش، سلامتی، ایمنی و بی-خطری است».^۲ همچنین فراهیدی از لغت شناسان بزرگ «امن» را به معنای ضد خوف معنی می‌کند.^۳ و همچنین شیخ طوسی مفسر بزرگ شیعه نیز امن را «سکون النفس الی الامر» می‌خواند و نقطه مقابل آن را خوف دانسته است.^۴ ریشه لاتین امنیت واژه «securus» بوده که در لغت به معنای «نداشتن دلهره و دغدغه است.»

در فرهنگ عمید آمده است امنیت در لغت به معنای ایمن شدن، در امان بودن، آرامش و آسودگی است. یکی از بزرگان حقوق اساسی «امنیت» را اطمینان خاطر که بر اساس آن افراد در جامعه‌ای که زندگی می‌کنند، نسبت به حفظ جان، حیثیت و حقوق مادی و معنوی خود بیم و هراسی نداشته باشند دانسته است.^۵

اهمیت امنیت و ضرورت برقراری آن، به حدی است که در بسیاری از کنوانسیون‌ها، معاهدات و اعلامیه‌های بین‌المللی مثل کنوانسیون‌های اروپایی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی-سیاسی، برقراری امنیت و حفاظت و حمایت از آن، در ابعاد مختلف مورد تایید و توجه قرار گرفته و از تکالیف دولت‌ها به شمار می‌رود.^۶

۱. همان، ص ۱۵

۲. سیاح، احمد، فرهنگ سیاح، تهران، نشر اسلام، سال ۱۳۸۷، جلد اول، ص ۵۳

۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، تهران، نشر سازمان حج اوقاف و امور خیریه، سال ۱۳۸۴، جلد ۸ صفحه ۳۸۸

۴. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی التفسیر القرآن، نشر مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت، ع، جلد ۴ ص ۴۷۸

۵. هاشمی، سید محمد، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، پیشین، ص ۴۴۱.

۶. زارعی، محمد حسن، «امنیت قضایی به مثابه حق»، پیشین، ص ۱۵

ب) مفهوم اصطلاحی امنیت

امنیت در اصطلاح امنیت شناسان با معنای لغوی آن در ارتباط تنگاتنگ است. امنیت در امنیت فردی به معنای نبود تهدید نسبت به جان، مال، آبرو، دین و جز آن است و در امنیت اجتماعی حالت آسودگی همگانی از تهدید هایی که از کردار غیر قانونی دولت یا دستگاهی فردی یا گروهی به وجود می آید.

در تعریف دیگری که علمای حقوق ارائه داده اند این گونه امنیت را تعریف کرده اند:

مصونیت از تعرض و تصرف اجباری بدون رضایت و در مورد افراد به معنی آن است که مردم هراس و بیمی نسبت به حقوق و آزادی های مشروع خود نداشته باشند و به هیچ وجه حقوق آنان به مخاطره نیافتد و هیچ عاملی حقوق مشروع آنان را تهدید نکند.^۱

در تعریف و تبیین امنیت، امنیت را شامل امنیت عینی و ذهنی دانسته اند. از آن رو محققین گفته اند:

« امنیت عینی به معنی تهدید نکردن است و امنیت ذهنی به معنای احساس ایمنی است.^۲ »

با در نظر گرفتن تعاریف متعدد، می توان گفت امنیت گاهی به معنای مصون ماندن چیزی از تعرض و تعدی و گاهی به معنای دستیابی به شرایطی است که در آن شرایط، شهروندان از تهدیدات دولت اعم از بالقوه و یا بالفعل در امان باشند.^۳

حال باید بدانیم انواع امنیت چیست. در تقسیم بندی های گوناگونی که تاکنون از امنیت ارایه شده است انواع امنیت این طور شناخته شده است: ۱- امنیت سیاسی ۲- امنیت فرهنگی ۳- امنیت اقتصادی ۴- امنیت اداری ۵- امنیت قضایی ۶- امنیت انسانی.

بی شک حق امنیت را نمی توان محدود به مواردی کرد که گفته شد. در این تقسیم بندی ها عموماً امنیت حقوقی به دلیل عدم شناسایی در ادبیات حقوقی کشورمان مورد توجه قرار نگرفته است.

در این میان از همه بالاتر احساس امنیت ملت در برابر اقتدار عالی دولت است که امنیت در تحقق و تداوم، سخت نیاز به رفتار عادلانه و قانونمند دولت دارد. این نیاز و ضرورت به دو صورت زیر می توان تصویر نمود:

^۱ عمید زنجانی، عباسعلی، فقه سیاسی، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۸، ص ۵۴۸.

^۲ اخوان کاظمی، بهرام، امنیت در نظام سیاسی اسلام، تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۶، ص ۱۹.

^۳ زارعی، «امنیت قضایی به مثابه حق»، پیشین، ص ۱۳.

الف- عدم تعرض دولت به حقوق ملت و قانونمند بودن کارگزاران و مجریان و سایر دست اندرکاران دولت در سه حوزه قانونگذاری، اجرایی و قضایی کشور و این مرحله در حقیقت همان انجام وظایف قانونی توسط دست اندرکاران قوای حاکم است. رعایت مصالح و حقوق عمومی در قانونگذاری برای قوه مقننه و حسن اجرای قوانین توسط قوه مجریه و احیای حقوق عمومی توسط قوه مقننه، می-تواند در تامین امنیت مردم در رابطه با دولت موثر باشد.

ب- حمایت دولت از حقوق ملت به نحوی که مردم مطمئن باشند در صورت بروز خطر احتمالی تهدید کننده حقوق آنان، می-توانند از حمایت مقتدرانه دولت بهره‌مند باشند.^۱

در واقع بایستگی ثبات قوانین از جهات ذیل قابل طرح می-باشد:

الف- از جهت حفظ امنیت و نظم: زندگی اجتماعی جز در سایه نظم، امنیت و آرامش ممکن نیست. تجربه نشان می-دهد انسان زمانی احساس نظم و امنیت می-کند که قواعد ثابتی بر روابط او با دیگران حاکم باشد. شهروندان باید پیشاپیش به حقوق و تکالیف خود آگاه باشند و نتیجه اعمال خود را بدانند تا با احساس امنیت به فعالیت بپردازند و دچار اضطراب و تزلزل نباشند.

ب- از جهت انجام فعالیت‌های اجتماعی: انسانها نیاز به برنامه‌ریزی برای آینده دارند بنابراین باید بتوانند آینده را پیش‌بینی کنند. اگر وضع آینده با تغییرات پیاپی قوانین هرچند به منظور یافتن قوانین بهتر، مبهم باشد علاوه بر آن که خود نوعی بی‌نظمی است، موجب سردرگمی و تزلزل در فعالیت‌های شهروندان می-شود و چرخ زندگی فردی و اجتماعی باز می-ایستد.^۲

پ- از جهت استنباط قضایی و ایجاد رویه واحد. هرچه از عمر قانون بگذرد روش محاکم در اجرای آن روشن‌تر خواهد شد، به تدریج از خشکی کاسته شده و قواعد آن با عدالت نزدیک‌تر می-شود، چه تغییر قانون وضع گذشته را بر هم می‌زند و دادرسان را مدت‌ها دچار تحیر در تفسیر و اجرای قوانین می-کند که به دور از عدالت است.^۳

بند دوم: مفهوم امنیت حقوقی در آموزه‌های حقوقی

اصل امنیت حقوقی از اصول حقوق عمومی است که در تمامی نظام‌های حقوقی مورد استناد قرار می-گیرد. ریشه این اصل به ویژگی‌هایی از نظام حقوقی باز می‌گردد که امروزه اجزای جدایی ناپذیر آن نظام‌ها به شمار می‌روند. ثبات نظام حقوقی و تضمین حمایت دائمی از حق‌ها و آزادی‌های شهروندان،

^۱ عمید زنجانی، عباسعلی، فقه سیاسی ج ۷، مبانی حقوق عمومی در اسلام، تهران، امیر کبیر، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۷۶.

^۲ موسوی، رضا، آشنایی با حقوق جزای عمومی اسلام، مشهد، دانشگاه فردوسی، چاپ اول ۱۳۸۸، ص ۵۰۹.

^۳ همان، ص ۵۱۰.